

Beythe István ágendája
(RMK I. 200.; RMNy 517.)

NÉMETH BALÁZS

*A mentalitásváltozás tükröződése
Beythe István ágendájában (1582)*¹

A HUMANIZMUS a mentalitásváltozás csíráit is magában hordozta, ami a „civilizáció folyamatát” elindította.² Ez jelentette a személyiség és az egyéniség kikristályosodását, a személyes érzelm megjelenését;³ másodsor a szokások és életstílus humanizálását, valamint az agresszió visszafogását. Harmadjára jelentette a dolgokhoz való racionálisabb hozzáállást, és a tudás szerepének növekedését. Mindez egy lassú folyamat eredménye volt, mert sokszor a régi az újjal egy időben is megjelenhetett. Ez az úgynevezett „deszinkronizáció”, melynek nyomait a XVI–XVII. századi forrásokban látni lehet.⁴

A mentalitásváltozás, mint a civilizáció folyamata, megjelent az egyházi és a teológiai irodalomban is, noha ezen írások célja nem a civilizáció folyamatának kimutatása, hanem Isten igéjének hirdetése és Krisztus egyedüli megváltó hatalmának felmutatása volt. Ha a kiindulópont különbözik is a humanizmustól, az igeközpontúság még ekkor is, mintegy mellékhatásként mentalitásváltozáshoz is vezetett a civilizálódás folyamatában. Ezt a mentalitásváltozást a reformáció egyházaiban leginkább az egyházi rendtartásokban és ágendákban lehet szemlélni, mert ezek sokat foglalkoznak az úgynevezett „átmeneti rítusokkal”, amikor felváltja a régít az új, és amikor az életben törés áll elő: a régítől búcsút veszünk és az ismeretlen új felé fordulunk. Az átmeneti rítusok segítenek, és vigasztalást nyújtanak az átmenet küszöbe átlépésének nehézségeiben. Ilyen átmeneti rítus pl. a keresztelés, az esküvő és a temetés.⁵

¹ Jelen dolgozat a Pápai Református Teológiai Akadémián 2013. május 8-án elhangzott előadás szerkesztett változata. (– H. J.)

² ELIAS 1987a.

³ ELIAS 1987b., DÜLMEN 1997.

⁴ MUCHEMBLED 1990. 126–137.

⁵ VAN GENNEP 1986.

Beythe István 1582-ben Németújvárott megjelent ágendája több szempontból is jó példa erre a mentalitásváltozásra.⁶ Művében több helyen feltűnik korának átmeneti jellege, így többször együtt jelenik meg a régi az újjal. Beythe István ágendája abból a szempontból is érdekes és sajátos, hogy a református teológiai tartalmat lutheri hagyománnyal és formákkal kívánja harmonizálni. Emiatt a „deszinkronizáció” folyamata sokszor megfigyelhető ágendájában.

A mentalitásváltozást már az agenda bevezetésének első mondata is jelzi, amelyben műve megírásának célját szögezi le: „Az tanításnak, az Isten igéjének prédikálásának tisztí”. Ez világos elhatárolódást jelentett, hiszem a rítusok elsőbbsége helyére az ige hirdetésének elsőbbségét helyezte. Ezzel olyan folyamatot indított el, amely a műveltséget, az értelem által való elfogadást helyezi előtérbe, és általában egy intellektuális folyamatot indított el az egyház keretén belül a mechanikus és ismétlődő rítusokkal szemben, amelyeknek korábban, a sákramentumok révén, döntő szerepük volt. De ez az új folyamat megnyitotta az utat a hit személyessé és bensőségessé válása felé is. Az ige hirdetés a hallgatók esetében megnyitotta a szavak világát, és növelte a szókinccset. Növekedett a kifejezés-készség is a mindennapi életben. Ennek humanizáló hatása a konfliktusok kezelése esetében volt jelentős, mert ezeket az egyének verbalizálni tudták, és nem kellett a vitát erőszakkal és tettlegességgel elfojtani. Ez utóbbi egy néma társadalom konfliktusainak elintézési eszköze volt, és döntően hozzájárult ahhoz, hogy az erőszak, sőt a gyilkosság annyira eluralkodott. Az ige hirdetés elsőbbsége az írásbeliség növekedéséhez is vezetett, úgyhogy ez a protestáns vidékeken Magyarországon magasabb lett, mint a katolikus országrészekben.⁷ Tehát az Isten igéjének középpontba állítása közvetve a humanizáláshoz, a racionalizáláshoz és az intellektualizmus felé vezetett.

A keresztelésnek volt Beythe ágendájában egy, a racionalizmus-felfogás irányába mutató kijelentése. Beythe szerint ugyanis Isten kegyelme nem a keresztelés aktusa és rítusa által lesz valósággá, hanem Isten a csecsemőt már a születése pillanatától védőszárnya alá és kegyelmébe veszi. A keresztelés

⁶ „Mikeppen az korozyéni gyeuleközethben az köröztségöt, vr vachorayat, hazasok esköttétészet, oldozatot, gyontást etc. zolgáltassanak az egy házi tanijtok, arról iratot könyuechke Beythe Istuan praedicator által. Gyzzing MDLXXXII Manlius.” RMK I. 200. RMNy 517.

⁷ BENDA 1976. 54–61.

aktusa így Isten kegyelmének nyilvános kinyilatkoztatása és arról való tanúbizonyosság. Ez a szülőket felszabadította attól a félelemtől, hogy ha a csecsemő keresztelés nélkül halna meg, akkor elkárhozna. Nem szabad elfelejteni, hogy a csecsemőhalandóság a XVI. században igen magas volt. E félelem indított sokakat arra, hogy már az anyaméhben lévő magzatot is megkeresztelték, amit Mélius Juhász Péter püspök szigorúan elítélt, mint babonáságot, amely Isten igéje ellen van.

Beythe elveti a korábbi kereszteléshez tartozó rituálékat, mint az úgynevezett „speciális keresztelő ruhát”, a „korozsmát”, a megkereszteltnek olajjal való megkenését, és a kereszt-formában való vízzel történő keresztelés aktuálisát. Mindezek a rítusok az ördög támadását kívánták elhárítani. A római katolikus nagyszombati ágendárius szerint ezek a rítusok egy bizonyos exorcizmust jelentettek.⁸ Beythe ezzel szemben rámutatott arra, hogy miután Krisztus megváltott minket, megszabadított az ördög hatalmából is. Az imádság segít a kísértésben és a veszedelemben. Ezen a ponton is megfigyelhető az átmeneti kor deszinkronizációja, mert Beythe egyrészt elvetette az exorcizmus rítusát, ugyanakkor a keresztelési rítusok közé, amelyeket a kereszt-szülők mondtak a csecsemő nevében, felvette a következő kérdést: „*János, ellene mondasz-e az ördögnek és minden ő cselekedetének?*” Az ilyen kérdés szinte az összes magyar protestáns XVI. századi keresztelési rendtartásban megtalálható. Az ördög relativizálása mögött a magyar reformátusoknál az a felfogásváltozás mutatkozott, hogy az ördög nem olyan testi valóság, amely az egyénbe behatolhat, hanem szellemi lény, és ezért csak imádsággal lehet ellene küzdeni. Ennek a teológiai igazságnak nagy jelentősége volt a boszorkányüldözések korában, mert ezek számát a református vidékeken radikálisan csökkentette.⁹

A betegségek elhárításával kapcsolatos mágikus gyakorlatokkal szemben a hazai reformátusok hangsúlyozták, hogy a gyógynövények magukban minden mágikus rítus nélkül segítenek a betegségek leküzdésében. Nem véletlen, hogy a XVI. századi két magyar gyógynövénykönyv szerzője református volt: Méliusz Juhász Péter debreceni püspök, akinek a „*Herbárium*”-a 1576-ban, és Beythe András, Beythe István fia, akinek a „*Fives Könyv*”-e 1595-ben Németújvárott jelent meg.¹⁰

⁸ SÖRÖS 1904. 326., TÓTH G. 2005. 39–49.

⁹ KISS 1881. 228–230.

¹⁰ NÉMETH 2005. 251–252.

Beythe nem tartja szükségesnek az asszonyavatást, illetve az egyházkelést, azaz a szülőanyának csak a szülés után hat héttel való első templomlátogatását, miután „megtisztult”. E szokás mögött az az ókorból származó tabufelfogás rejtőzött, hogy a szülőanya a nemi közösülés és a születést követő vérzés miatt „tisztátalan” lesz.¹¹ Beythe határozottan szétválasztotta a testi tisztaságot a lelkitől, és ezáltal egy szerény lépést tett a racionális szekularizáció felé. Ezt a XVI. században a babonás félelemtől való felszabadulásként értelmezték. Beythe óvatosságára vall, hogy ő elvben elvetette az asszonyavatást, de ágendájában gyakorlatilag azt javasolta, hogy a gyerekágyas anya minden időbeli korlátozás nélkül akkor mehet ismét a templomba, mikor érzi, hogy „megtisztult”. Beythe álláspontja, óvatos fogalmazása ellenére is, egy lényeges láncszem volt a szexualitás egyik tabujától való felszabadítás irányában.

Az úrvacsorában a mentalitásváltozást először az jelentette, hogy Beythe szerint az úrvacsora nem engesztelő áldozat, hanem „emlékezet”, „pecsét”, „az üdvösség tanúbizonysága” és „az örök élet megerősítése”. Mindez a racionális gondolkodás felé nyitotta meg az utat. A személyes öntudatot növelte a két szín alatt való kommunió, tehát a hívők a kehelyben bort is kaptak a lelkész-től. Ezt az önbizalmat növelte az a tény is, hogy Beythe szerint a hívők a kelyhet és a kenyeret saját kezükbe vehetik. Ennek további hatása azt jelentette, hogy a hívők és a lelkészek között a régi, áthidalhatatlan választóvonal ledőlt. Beythe szabad választás tárgyává tette azt, hogy a lelkész az úrvacsora során ostyát vagy kenyeret szolgáltat-e ki, habár ő, református szellemben, a kenyér mellett foglalt állást, mivel Jézus is kenyeret használt az első úrvacsora alkalmából. Hasonlóan szabaddá tette, hogy az úrvacsorát oltáron vagy közönséges asztalon osszák-e ki, habár ő maga, Jézus példájára utalva, az asztal használata mellett volt. Az asztal, az oltárral ellentétben, növelte a hívek közötti összetartozás érzését, és csökkentette a távolságot a lelkész és a hívek között. A mentalitásváltozás szemszögéből nézve a legdöntőbb változás az volt, hogy az úrvacsora elveszítette addigi domináló szakrális jellegét, és közösségteremtővé vált, egyúttal a demokratizálódás és az emancipáció irányába is tett szerény lépéseket.

Beythe felvette ágendájába a betegek látogatását is, mert ez, ha a beteg úgy kívánta, a gyónással és az úrvacsora felvételével is össze volt kapcsolva. Beythe világosan elhatárolta magát attól a felfogástól, hogy a betegek látoga-

¹¹ Magyar Néprajzi Lexikon I., Bp., 1979. 244. („gyermekágy”); BENEDEK 1971. 266–270.; Theologisches Begrifflexikon zum Neuen Testament II. Wuppertal, 1977. 1037–1042. („Rein”)

tása az utolsó kenetet jelentené. A beteglátogatás szerinte lelkigondozói szolgálat, Isten ígéjének hirdetése a beteg speciális helyzetére tekintettel. De racionális „világi” kérdéseket is felvetett a látogatás keretében. Felhívta a beteget végrendeletének megírására, mert ez megakadályozza az örökösök civakodását. Beythe elhatárolta magát a középkori testamentumok bevezető részétől, amely a francia történész, Le Goff szerint „útlevelet jelentett a mennybe”, mert a végrendelet „az evilági és túlvilági lét kontinuitásának volt az eszköze” – mondja a francia kultúrtörténész, Ariés Philippe. A középkori testamentum megfogalmazása szinte „szent” cselekménynek számított a Szentháromság, Szűz Mária, a védőszentek és más közbenjárók felsorolásával, akiket a végrendelező lelki üdve érdekében segítségül hívott. A reformátusoknak, így Beythének is, közvetítőre már nem volt szükségük, mert Krisztus megváltói tette a kereszten befejezett tény volt. Így váltak a református végrendeletek, a hit alapján, racionális és pragmatikus okmánnyá.¹² Példa erre Balassi Bálint 1585-ben, a katolikus hitbe való visszatérése előtt kelt végrendelete, melynek bevezető részében csak azt írta, hogy „*ajánlom az én lelkemet az én kegyelmes Istenemnek*”.¹³

Beythe szól ágendájában a személyes gyónásról, amelyet mint lelkigondozói beszélgetést értelmezett és elhatárolta a fülbegyónástól. Ugyanis a bűnöket csak Krisztus tudja megbocsátani és nem a pap. Senki emberfia nem tudja kinyilatkoztatni, hogy valaki már büntelenné vált, Beythe kifejezésével élve „*kész*”, „*mert az emberi méltóság ördögi szó, ellene szól Krisztus méltóságának*”. Tehát nem kell aggódni amiatt, hogy valaki a meg nem gyónt bűnök miatt elkárhozna. Korábban ugyanis állandó félelemben tartotta az embereket az, hogy ha valamely bűnre nem emlékeznek, elkárhoznak. Beythe felhívja a gyónó figyelmét Krisztus megbocsátó hatalmára, és ezért felszólítja, hogy hagyja el a bosszú gondolatát, és inkább bocsásson meg ellenségének, aki kárt okozott neki. Ez a megközelítés fényt vet a korabeli számtalan konfliktusra, erőszakra és bosszúra. Szinte azt lehetne mondani, hogy Beythe Isten megbocsátó hatalmának felmutatásával a bosszú és vérbosszú csíráit szüntette meg. Ezzel a gyónás a humanizálás eszközé vált. Azzal, hogy Beythe a személyes gyónást ágendájába felvette, harmonizáló teológiai felfogást követte.

¹² NÉMETH 2005. 99–100.

¹³ BALASSI 1951. 342–344.

Beythe házassági liturgiája a házastársak intimebb és egymáshoz való személyesebb kapcsolatához vezetett. A házasulandóknak feltett kérdések ugyanis az egymás iránti érzést helyezték előtérbe. A házasság elsőrendű célja nem az utódok nemzése lett, hanem „egy férfi és nő egymáshoz való kötelezettsége”, tehát kapcsolata, és csak ezután következett az utódok nemzése, illetve a házasság mint a bűn ellen való védekezés eszköze, mint a házasság második és harmadik célja. Nem vitás, hogy Beythe a középkor szellemében részletesen szólt a feleség engedelmességéről, de annál inkább ki-domborította, hogy a férj „*hagyja el ifjúságának erkölcsét*”, azaz az iszákosságot, a káromkodást és a veszekedést. Beythe kiemelte a szülők nevelői kötelességét is. Házassági liturgiája a mentalitásváltozás szempontjából kiemelte a házasság személyi és érzelmekkel telített jellegét.

A mentalitásváltozás legerősebben a temetési rendtartásban észlelhető. Beythén kívül a XVI. században, a reformáció hívei közül csak Heltai Gáspár közölt ágendájában 1559-ben temetési rendtartást. A halál értelmezésében volt a legnagyobb szakadás a középkor és a reformáció felfogása között. A reformáció szerint a halottak és az élők között áthidalhatatlan választóvonal van, mivel a megholtak teste a temetőben porladozik, lelkük pedig Istennél van, és nem kóborol a temető és a korábbi lakóhelye között.¹⁴ Ezért a reformáció híveinek Beythe szerint nincsen szükségük mágikus kiengesztelő és közvetítő cselekedetekre és rítusokra, amelyek a holtak lelkét megnyugtatják és közvetítő rítusok által a tisztító tűzből a mennybe segítik, a régi lakhelyüktől pedig távol tartják. Ilyen rítus volt régen a lélekharang megszólaltatása, amely a halott lelkét a temetőbe kísérte, és a gonoszt elűzte. Nem volt szükség a hamuval való behintésre, mely a porból vételt és a porrá válást kapcsolta össze. Az úgynevezett „halotti torra” sem volt a hívőknek szüksége, amely az ókori halotti kultusz maradványa volt, összekapcsolva a szegények megvendégelésével, ami a halottat mintegy megszemélyesítette és esetleges bosszújától megvédte a ház lakóit.¹⁵ Mindezeket a rítusokat a reformátusok és így Beythe is elítélték. A halotti mise is szükségtelenné vált a reformáció egyházai-ban, mert Krisztus az egyetlen közvetítő és a halott lelke már Istennél és

¹⁴ JÜNGEL 1993., MOLTSMANN 1960. 43–61.

¹⁵ MUCHEMBLED 1984. 98., ROHEIM 1925. 155, 166–180. Magyar Néprajzi Lexikon IV. 572 („szegények etetése”) II. 441–443. („halotti tor”); II. 468. („harangozás”), 457. („hamvazószerda”).

nem a tisztítótűzben van. Krisztus megváltó hatalma érvényessé vált a halállal és a temetéssel kapcsolatban is.¹⁶

A fenti teológiai meggondolások alapján Beythe temetési liturgiája leegyszerűsödött és csak prédikációból, imádságból és éneklésből állt. A temetési szertartás racionálisabbá vált, de nem az értelemben vetett hit által, hanem Krisztus megváltói hatalmába vetett hit alapján. A prédikáció nem a halotthoz, hanem a hozzátartozókhoz szólt. Tartalma: hála, köszönet, vigasz és reménység Krisztus megváltásában és az örök életben. Az imádság tartalma csak Isten dicsérete, hála és reménység lehetett, de sohasem valami közvetítés végett, mert Krisztus megváltása már a keresztfán megtörtént. Beythe bibliai igékre támaszkodva előírta, hogy a halottakat a temetőbe és ne templomba, az oltár alá temessék, mert a templom és az oltár nem biztosítja az Istenhez való közelséget. Mindezt bibliai példákkal és igékel támasztotta alá.

Beythe temetési liturgiájában a temetést a halottas háznál kezdi a lelkész, *„mivelhogy az örök életre tartozunk, a halotthoz gyűljünk és mutassuk meg halálakor is hozzá való atyafiúi szeretetünket, elkísérjük és emlékezzünk a magunk kimúlásáról”*. A halottasháztól a halottat a temetőbe kviszik, és közben a diákok és a lelkészek *„Isteni dicséretet énekelnek”*. A temetőbe érkezve a lelkész imádságban hálát ad Istennek, hogy ő uralkodik felettünk, és az örök életre feltámaszt. Ezután egy rövid prédikáció következik, ez a mi porrá lételünkről és az örök élet reménységéről szól, majd *„szép dicséretekkel temetessék el a halott, szülei, atyafiai, barátai vigasztaltassanak”*. Beythe a temetési rendtartást a következő szavakkal zárja be: *„Így azután oszoljanak el és ki-ki mind az ő hivatalában igyekezzék azon, hogy Istennek kedvében éljen és el ne feledkezzék utolsó órájáról”*. E szavak mögött, ha közvetve is, a halotti tor elítélése rejlett, amely egykor a temetési szertartás folytatása volt és lényegében olyan mágikus felfogásokkal és cselekedetekkel volt telítve, melyek többek között azt a célt szolgálták, hogy a halottat kiengeszteljék, hogy ne legyen visszajáró lélek.¹⁷ Mindezeket a reformátorok, így Beythe is, elítéltek, ismételten nem valamiféle racionális gondolkodásból kiindulva, hanem Isten igéjéből és Krisztus megváltó hatalmából.

Beythe befejezésül külön szólt még a szentségekről, tehát a római katolikus egyház hét sákramentumáról. Itt főleg az engesztelő áldozat gondolatát és

¹⁶ LE GOFF 1982. 195–201., Religion in Geschichte und Gegenwart. 3. kiadás, 1957, II. 892–894. („Fegefeuer“)

¹⁷ ROHEIM 1925. 179–196., DÖMÖTÖR 1981. 107–111.

a különböző mágikus, védelmező és ördög-elhárító rítusokat bírálta, mert Krisztus egyedüli engesztelő áldozata következtében nincsen szükség a többi, vagy más áldozatra, és védelmet is csak Krisztus igéje adhat. Így a krisztológiai középpontnak racionális, és a hétköznapi élet félelmeitől való felszabadító ereje lett. De Beythénél a Krisztusban vetett hitnek emancipációs vetülete is volt, mert Isten a Szent Lelket közvetlenül adta, „*de nem az istenkáromlóknak kezük által*”. Ennek közvetlen következménye, hogy „*mindön körösztyén embör papságra vétetött Isten által*”. Az egyetemes papság a keresztyéneket felszabadította a passzív tárgyiasított állapotból, és szubjektumokká minősítette őket, akik nem engesztelő áldozatot, hanem hálaáldozatot hoztak életük bizonyágtétele és életstílusuk által, valamint a „*szegényeknek, nyomorultaknak segítsége és egyéb irgalmasságos cselekedetök*” által. Az, hogy az élet hálaadást jelent, mégpedig nem csupán Isten, hanem felebarátaink felé is, a Heidelbergi Káté szellemére emlékeztet, melyet Beythe maga is ismert. Ez a keresztyén élet Krisztus követését, az embertársak felé való nyitottságot jelentette, amely elhagyta a régi „do ut des” gyakorlatot, és Kálvin ellenszolgáltatást nem váró, ajándékozó szociáletikáját és felelősségét tükrözte.¹⁸ Ennek nagy jelentősége volt, mert kinyilatkoztatta, hogy a keresztyén hitet e világban is meg lehet élni, és nemcsak a világtól távol, pl. egy kolostorban.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy Beythe ágendájában úgy ért el teológiai indokok alapján egyfajta mentalitásváltozást, hogy minimumra csökkentette a rítusokat, kiküszöbölt bizonyos mágikus gyökerű és a katolikus liturgia által integrált szimbolikus cselekedeteket, valamint letompította a szertartások vizuális hatását. A hagyományos, félelemtől átitatott társadalomban mindezek a kollektív öntudat és az együvé tartozás láncszemei voltak. Ezen rítusok hiánya a reformáció után sokak számára tátongó vákuumot jelentett, és az egyedüllét érzését szülte.¹⁹ E rituálék elvesztését Beythe ágendájában Isten igéjének hallása által kívánta kompenzálni, amelyet mindenki megértett, amelynek azután mellékterméke lett a racionalizálódás, a műveltség növekedése, a személyes öntudat, a társadalmi felelősség tudata és bizonyos humanizálódás. A reformáció egyházában ezek lettek mind az együvé tartozás, mind pedig az egyén személyisége előtérbe állításának pillérei.

¹⁸ DAVIS 2007. 162–175.

¹⁹ WEBER 1965. 115–165.

IRODALOM

- BALASSI 1951 = Balassi Bálint összes művei. I. Összegyűjtötte Eckhard Sándor, Budapest, 1951.
- BENDA 1976 = BENDA Kálmán: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a 18. századi Magyarországon. = Világosság 19 (1976) 4. sz. 54–61.
- BENEDEK 1971 = BENEDEK Sándor: A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja. Sziget in der Wart, 1971.
- DAVIS 2007 = DAVIS, Natalia Zemon: Die schenkende Gesellschaft. Zur Kultur der Französischen Renaissance. München, 2007.
- DÖMÖTÖR 1981 = DÖMÖTÖR Tekla: Volksglaube und Aberglaube der Ungarn. Budapest, 1981. 107–111.
- DÜLMEN 1997 = DÜLMEN, Richard van: Die Entstehung des Individuums 1500–1800. Frankfurt, 1997.
- ELIAS 1987a = ELIAS, Norbert: A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Budapest, 1987.
- ELIAS 1987b = ELIAS, Norbert: Die Gesellschaft der Individuen. Frankfurt, 1987.
- JÜNGEL 1993 = JÜNGEL, Eberhard: Tod. Gütersloh, 1993.
- KISS 1881 = KISS Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881.
- LE GOFF 1982 = LE GOFF, Jacques: Die Geburt des Fegefeuers. Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter. München, 1982.
- MOLTMANN 1960 = MOLTMANN Jürgen: Erwählung und Bewahrung der Gläubigen. In: MOLTMANN, Jürgen szerk.: Calvinstudien. Neukirchen, 1960. 43–61.
- MUCHEMBLED 1984 = MUCHEMBLED Robert: Kultur des Volkes – Kultur der Eliten, die Geschichte einer erfolgreichen Verdrängung. Stuttgart, 1984.
- MUCHEMBLED 1990 = MUCHEMBLED, Robert: Die Erfindung des modernen Menschen. Gefühlsdifferenzierung und kollektive Verhältnisweisen im Zeitalter des Absolutismus. Hamburg, 1990.
- NÉMETH 2005 = NÉMETH Balázs: „...Isten nem aloszik, rejánk pislong...“ Református életforma kialakulása a folyamatosság és a változások közepette – a 16. századi Magyarország mint példa. Budapest, 2005.
- ROHEIM 1925 = ROHEIM Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. (Facsimile kiadás, Bp., 1990.)
- SÖRÖS 1904 = SÖRÖS Béla: A magyar liturgia története. Budapest, 1904.
- TÓTH G. 2005 = TÓTH G. Péter: Egy mondat a kísértésről. = Kortárs 2005. 5. sz. 39–49.
- VAN GENNEP 1986 = VAN GENNEP, Arnold: Übergangsriten. Frankfurt 1986.
- WEBER 1965 = WEBER, Max: Die Protestantische Ethik. Szerk. Winkellmann, Johannes, München, 1965.

ZUSAMMENFASSUNG

BALÁZS NÉMETH

Widerspiegelung des Mentalitätswandels in der Agende von István Beythe 1582.

Der nach der Renaissance einsetzende Mentalitätswandel führte zu einem Prozess der Zivilisierung der Gesellschaft, die eine schrittweise Rationalisierung, Humanisierung und Individualisierung brachte. Auch die reformatorischen Schriften hatten, als Nebeneffekt ihrer theologischen Anliegen, ihren Anteil an diesem Prozess, wenn auch deren zentrales Anliegen ein theologisches war. Diesen Effekt kann man am ehesten an den Agenden und Kirchenordnungen erkennen, die sich mit den sogenannten Übergangsriten befassten, wie Taufe, Trauung und Beerdigung, und dafür ist die 1582 in Güssing erschienene Agende von István Beythe ein anschauliches Beispiel. Die wichtigsten Hebel für den Mentalitätswandel in Beythes Agende waren: die Wortverkündigung in der nationalen Sprache statt magischer Rituale, persönliche Zuwendung statt Formalien, rationale Argumentation statt abgehobener Sakralakte und unmittelbare Verantwortung statt hierarchischer Vermittlung. Wie in vielen Schriften einer Übergangszeit sind auch in Beythes Agende neue und alte Vorstellungen gleichzeitig präsent. Dies ist deutlich erkennbar in den Ordnungen für Taufe, Trauung, Abendmahl, Krankenbesuch, persönliche Beichte und Beerdigung, die Beythe in seiner Agende ausgearbeitet hat.